



ЁН БЫУ У ЯПОНІІ ПЕРШЫМ

КАЧУЛКА

КАЧУЛКА

■ Пётр Краўчанка (Мінск) ■

БЕЛАВАЛОСЫ КОНСУЛ

Калі б Іосіф Гашкевіч не зрабіў бліскучую дыпламатычную кар’еру, усё роўна яго імя ўвайшло б у нашу гісторыю.

Беларус. Нарадзіўся ў Мінскай губерні, усё жыццё сумленна і праведна служыў на карысць навуцы. Вучоны-энтамолаг, падарожнік-усходазнаўца, лінгвіст, дыпламат. Спіс талентаў І. Гашкевіча можна працягваць. Пералік усяго, чым займаўся гэты чалавек, дае нам падставу называць яго першапраходцам у многіх галінах грамадской практикі. І ўсё, што ён рабіў, рабіў з адказнасцю і грунтоўна.

Гашкевіч — адзін з першых, хто ўсебакова даследаваў Паўднёвую Афрыку. Яго называлі піянерам, “які даследаваў сельскагаспадарчыя расліны Кітая” ў канцы XIX стагоддзя. Ён быў першым, хто сабраў вялікую калекцыю флоры і фауны Індакітая, Філіпін, Карэі, Японіі. Дырэктар першага ў Расіі Заалагічнага музея Акадэміі навук прафесар Брант высока цаніў працы І. Гашкевіча па прыкладной батаніцы, хіміі, па ўдасканаленню культуры вядзення сельскай гаспадаркі. Апошнім заняткам малады вучоны асабліва захапляўся. “Мне хочацца, каб пладаносныя расліны прыжыліся і на маёй радзіме — Беларусі. Маіх землякоў душыць беднасць. Зерне, якое кідаюць у зямлю, родзіць у сярэднім на адну трэць. Беспрасветнае жабрацтва”. Гашкевіч сабраў унікальную калекцыю матылькоў, на якую квалісія амерыканскія вучоныя і ацэньвалі яе значнай сумай. На здзіўленне амерыканцам гэтая калекцыя была бязвыплатна падараўана Іосіфам Антонавічам Заалагічнаму музею.

І. Гашкевіч пакінуў пасля сябе унікальныя працы: “Спосаб прыгатавання туши, бялілаў і румянаў у кітайцаў”, “Імператарскае, або духмянае проса юй-дао-мі”, “Аб развядзенні шаньян”, “Ганконг у запісках рускага падарожніка”. Гэтыя даследаванні былі надрукаваны ў “Працах членаў Расійскай духоўнай місіі ў Пекіне”. У складзе вышэй названай місіі знаходзіўся І. Гашкевіч пасля заканчэння ў 1839 годзе з выдатнай адзнакоў Пецярбургскай духоўнай акадэміі.

Гашкевіч — сын вясковага уніяцкага святара. Відавочна, што ён мог стаць духоўным служыцелем. Але надзвычайны талент мовазнаўцы-арыенталіста прывёў яго на дыпламатычную службу. Ён ведаў 13 замежных моваў і меў рэпутацыю выдатнага лінгвіста. Яго галоўная праца — “Японска-рускі слоўнік”, напісаная разам з доктарам Тацібана-но-Каосай, які ўпратай пакінуў Японію і стаў у далейшым пад імем Уладзіміра Яматава хросным сынам Іосіфа Антонавіча. Імператарская Акадэмія навук адзначыла гэтую працу Дзямідаўскай прэміяй з уручэннем залатога медаля. 1857 год стаў годам прызнання І. Гашкевіча як вучонага-сінолага і як дыпламата: ушанаванні, грашовыя ўзнагароды, ордэны. Яго ўзнагародзілі ордэнам св. Ганны 2-й ступені з каронай і адначасова падаравалі 500 рублёў срэбрам. Незадоўга да гэтага Іосіф Антонавіч атрымаў знак “Выдатнік беззаганнай службы”. Імператарскі Казанскі ўніверсітэт прыслалі яму запрашэнне заняць пасаду прафесара кафедры японской мовы.

Пачынаючы сваю кар'еру ў МЗС, І. Гашкевіч не меў радавітых сувязей, багацця. Аднак дзякуючы свайму цярпенню, стараннасці і талерантнасці прайшоў усе ступені службовай лесвіцы: ад калежскага саветніка да драмана V класа.

Пачынаў ён кар'еру перакладчыкам японской мовы пры пасольстве графа Пуцяціна ў Японіі ў 1852 г. Гашкевіч удзельнічаў у перамовах, якія завяршыліся падпісаннем першага ў гісторіі адносін дзвюх краін руска-японскага дагавора, заключанага ў Сімодзе ў 1855 г. Кіраўніка рускай місіі графа Пуцяціна ведалі як чалавека крутога нораву, скупога на пахвалу. Тым больш высокай характарыстыкай уяўляюцца яго слова, якія былі сказаны ў адрас тады яшчэ маладога дыпламата, выхадца з Беларусі Іосіфа Гашкевіча: “Не магу нахваліцца яго здольнасцямі, шматбаковай адукаванасцю і строгай дакладнасцю выканання ўсіх даручаных яму спраў. Нельга было выбраць чыноўніка з большымі заслугамі і пры гэтым настолькі сціплага, які б да такой ступені адпавядаў свайму прызначенню”. Гашкевіч, будучы перакладчыкам, праявіў дыпламатычную тактуюсць у зносінах з японцамі і здолеў “без усялякай ганарлівасці ўнушыць ім высокое паняцце аб Расіі”. Менавіта таму граф Пуцяцін рэкамендаваў Расійскуму МЗС прызначыць Гашкевіча консулам у Японіі. З 1858 па 1865 год Іосіф Гашкевіч быў першым консулам Расійскай імперыі ў Японіі. Японцы з любасцю называлі яго “белавалосым консулам”.

Консульства пачало сваю дзейнасць тады, калі японцы вельмі настаяржана ставіліся да іншаземцаў, якім было забаронена нават уядзжаць у глыб краіны.

Расійскае консульства размясцілася ў незамярзаючай гавані горада Хакадатэ, што на поўначы Японіі, на востраве Хакайдз. Прадстаўнікоў консульства японцы паважалі. У афіцыйных паперах МЗС значылася: “Расія

выказвала Японіі поўную добразычлівасць, а знаходжанне там рускіх падстаў для ўзлавання не давала". Пры І. Гашкевічу японцам аказвалася бескарысная медыцынская дапамога. Пры консульстве для японскіх дзяцей была адчынена руская школа.

Марскі афіцэр у консульстве навучаў японцаў асновам мараплавання, суднабудавання і нават артылерыі. Клопат і сяброўскія адносіны Гашкевіча да японцаў праяўляліся і ў яго паўсядённым жыцці. Консульства ў Хакадатэ было па-сапрайднаму гасцінным домам для ўсіх.

І. Гашкевіч вёў мудрую палітыку, ніколі не дапускаючы ўмяшання ва ўнутранае жыццё Японіі. Ён ведаў свою справу і рабіў яе добразычліва, абыходзячы "пасткі", якія ўзнікалі пры тых гістарычных абставінах. Расіі ўдалося папярэдзіць набліжэнне ваенага канфлікту на востраве Цусіма толькі дзякуючы ўменню і тактоўнасці "белаволосага консула".

Калі рэскрыптам японскага імператара Камэй было аб'яўлена аб выгнанні іншаземцаў, у Хакадатэ пачалася паніка. Жыхары баяліся, што пачненца вайна. Хтосьці пусціў чутку, што рускія ўжо рыхтуюцца да захопу. Тады Гашкевіч, не лічачыся з небяспекай, пачаў хадзіць па вуліцах і супакойваць японцаў: "Калі ласка, не панікуйце, вайны не будзе!"

Гашкевіч і яго калегі былі першымі іншаземцамі, якім японцы дазволілі ездзіць да двара сёгуна ў Эда (Токіо). Японцы нізка кланяліся перад канго, у якім неслі консула. У Эда Гашкевіч выканаў абмен ратыфікацыйнымі граматамі Эдоскага дагавора аб гандлі і мараплаванні, што для Расіі было вельмі важна.

З 50 гадоў жыцця 24 былі праведзены ў чужых краінах. У апошнія дні 1865 г. знаходжанне Гашкевіча ў Хакадатэ было цяжкім. Памерла жонка, якую ён пахаваў на японскай зямлі, згарэў консульскі дом, а ў ім найбагацейшая бібліятэка. Ён быў адзінокім і стомленым. Да таго ж і на радзіме яго нікто не чакаў. Аднак як ніколі яго адольвала жаданне сесці за пісьмовы стол і працаўваць.

І. Гашкевіч пачаў працу над сваёй кнігай "Аб каранях японскай мовы". Гэты падручнік стаў асноўнай лінгвістычнай спадчынай І. Гашкевіча, і для многіх пакаленняў японазнаўцаў з розных краін свету кніга з'яўляецца настольнай.

Пасля вяртання ў Петрапалісбург у 1865 г. І. Гашкевіч удзельнічае ў стварэнні інстытута саветнікаў з прадстаўнікоў японскай нацыі, якія потым працавалі дыпламатамі, выкладчыкамі рускай мовы. Гашкевіч ніколі не забываўся пра свае навуковыя інтарэсы. Фонды Заалагічнага музея значна папоўніліся калекцыямі "консула ў Японіі".

У МЗС быў аб'яўлены загад А. Гарчакова аб прызначэнні І. Гашкевіча драгаманам V класа пры Азіяцкім дэпартаменце. Аднак Іосіф Антонавіч, маючы цягу да сваёй радзімы-Беларусі, пакідае дыпламатычную службу.

Ён купляе маўнтак у вёсцы Малі (цяпер Астравецкі раён Гродзенскай вобласці), дзе да сканчэння сваіх дзён займаеца ўсходнія філалогіяй. Памёр у кастрычніку 1872 г. і пахаваны на прыходскіх могілках у вёсцы Астраўцы. Ужо пасля смерці, у 1899 г., у Вільні выйшла яго кніга “Аб каранях японскай мовы”.

Памяць нашага земляка ўшаноўваецца ў Японіі. Яго імем названы заліў у Японскім моры, некаторыя віды апісаных ім рэдкіх насякомых. У Хакадатэ ўстаноўлены бюст нашага земляка. Ініцыятарам быў вядомы японскі дзеяч С. Судзукава, які займаўся глыбокім гістарычнымі даследаваннямі эпохі ўстанаўлення і развіцця адносін паміж Расійскай імперыяй і Японіяй. Асаблівае месца ў сваіх вышуках С. Судзукава прысвяціў дыпламатычнай, лінгвістычнай і этнографічнай дзеянасці I. Гашкевіча, ставячы яго ў адзін шэраг з самымі выдатнымі даследчыкамі Японіі, яе народа, яго мовы.

Вяртаючыся да пачатку артыкула, варта падкрэсліць той факт, што і на яго радзіме, у Беларусі, імя Гашкевіча не павінна быць забытага. Цяжка пераацаніць значэнне I. Гашкевіча ў дыпламатіі, у арыенталістыцы і ў многіх іншых галінах навуковай дзеянасці. Як бы хацелася, каб, успамінаючы першага консула Расіі ў Японіі, высока ацэньваючы яго дзеянасць, талент, чалавечую сумленнасць, сціпласць, не забываліся пра яго працу ў Беларусі. Тым больш што сапраўдная радзіма I. Гашкевіча ўсталявала дыпламатычныя адносіны з Японіяй.

Вяртанне памяці аб “белавалосым консуле” важна для нас яшчэ і таму, што яго імя аб’ядноўвае нашы народы, якія ў геаграфічным плане далёкія адзін ад аднаго. Але, без сумнення, можна сцвярджаць, што, вяртаючы I. Гашкевіча народам Беларусі і Японіі, мы будзем толькі спрыяць узаемнаму ўзбагачэнню нашага нацыянальнага і духоўнага патэнцыялу.

Мы знаходзімся ля выгокаў гэтага важнага працэсу. І зараз успамінаеца люты 1991 г., калі дэлегацыя Рэспублікі Беларусь упершыню на афіцыйным узроўні ўзняла пытанне аб вяртанні і ўвекавечанні памяці I. Гашкевіча. Рэакцыя не прымусіла сябе доўга чакаць. Шмат важных падзеяў адбылося з таго часу, і вось дзякуючы нашым агульным намаганням у Астраўцы адкрыты помнік вялікаму сыну зямлі беларускай. Яшчэ раз скажам шчырае дзякуюць усім, хто як у Беларусі, так і ў Японіі пачынаў і працягвае, нягледзячы на цяжкасці, працэс вяртання на Бацькаўшчыну Іосіфа Гашкевіча, вяртання ўсім нам гістарычнай памяці, без якой немагчыма ўмацаванне беларускай нацыянальнай самасвядомасці.

■ Вялянцін Грыцкевіч (Санкт-Пецярбург) ЖЫЦЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ ІОСІФА ГАШКЕВІЧА

Ваш зямляк Іосіф Антонавіч Гашкевіч (1814–1875) вядомы тым, што стаў адным з першых японазнаўцаў Расіі і першым “трывалым” расійскім дыпламатам у Японіі. Ён нарадзіўся ў Мінскай губерні ў сям’і праваслаўнага святара. Да кладна месца яго нараджэння невядома. Меркаванне аднаго з біёграфаў І. Гашкевіча наконт нараджэння апошняга ў в. Ліпаў ці на станцыі Якімаўская Рагачоўскага павета¹ не пацвердзіліся пошукамі ў мэтырочных кнігах названых мясцін, якія па нашай просьбe ў Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве РБ у Мінску правёў З. Яцкевіч². Пасля заканчэння Мінскай духоўнай семінарыі ў Слуцку³ ў 1835 г. ён быў накіраваны ў Пецярбургскую духоўную акадэмію, у якой вучыўся да 1839 г. і праявіў сябе згодна з харектарыстыкай сваіх педагогаў як “асабліва талковы і здольны” мовазнаўца. У час вучобы ў акадэміі І. Гашкевіч выступіў ініцыятарам перакладу Старога запавету са старажытнаўрэйскай мовы на рускую, што ўладам здалося крамолай. У 1841 г. Сінод зрабіў у акадэміі вобыск і аддаў перакладчыка кніг Г. Паўскага пад суд⁴. Знойдзеныя ў час вобыску ў акадэміі кнігі былі канфіскаваны. І. Гашкевіч у пакаранне быў адпраўлены ў ганаровую ссылку і назначаны ў Рускую духоўную місію ў Пекіне, у якой правёў дзесяць год. Тут ён вывучаў кітайскую мову і вёў метэрэалагічныя назіранні, вынікі якіх адсылаў у Пецярбург у Галоўную фізічную абсерваторыю. Адначасова вывучаў побыт кітайцаў, напісаў некалькі артыкулаў пра вырошчванне бульбы, рысу, развядзенне шаўкова-чарвяка, вытворчасць туши, румянаў, бяліл⁵.

Пасля вяртання з Кітая, у 1852 г., І. Гашкевіч быў прызначаны перакладчыкам і сакратаром да віцэ-адмірала Я. В. Пуцяціна, эскадра якога зрабіла паход у Японію, увекавечаны І. А. Ганчаровым у нарысах “Фрэгат Палада”. Пісьменнік неаднаразова цёпла адгукаваўся пра І. Гашкевіча ў гэтай кнізе.

І. Гашкевіч у значайнай ступені садзейнічаў заключэнню руска-японскага трактата (1855), згодна з якім Японія, якая на працягу стагоддзяў забараняла іншаземцам набліжацца да сваіх берагоў, адкрыла для рускіх караблёў свае гавані.

У горадзе Хэдо І. Гашкевіч пазнаёміўся з манахам Тацібанам Каосай, які згадзіўся вучыць яго японскай мове і захацеў адправіцца з рускімі маракамі за мяжу, каб пабачыць свет. Паколькі японцам забаранялася пад страхам смяротнай кары пакідаць сваю краіну, то манах быў схаваны ў труну і такім чынам трапіў на карабель, на якім рускія адпраўляліся дадому.

У моры судна было захоплена англічанамі⁶: Вялікабрытанія тады вяла Крымскую вайну супраць Расіі. Разам з часткай экіпажа “Дыяны” І. Гаш-

кевіч і Тацібана Каосай былі інтэрнаваны і перавезены ў Ганконг, а затым у Портсмут. На працягу дзевяці месяцаў яны склалі 450 старонак першага япона-рускага слоўніка. Слоўнік выйшаў у свет у Пецярбургу ў 1857 г. і атрымаў Дзямідаўскую прэмію.

Царскі ўрад рыхтаваўся адкрыць сваё консульства ў Японіі ў Хакадатэ. Міністр замежных спраў А. Л. Гарчакоў пісаў пра гэты горад: “Хакадатэ па свайму становішчу блізкі да нашых уладанняў на поўначы, дзе адзіна сканцэнтраваны ўсе нашы палітычныя інтарэсы, мае, на маю думку, бяспрэчныя для нас перавагі”.

У 1857 г. І. Гашкевіч быў накіраваны першым рускім консулам у Японію і пасяліўся на востраве Хакайдзя ў горадзе Хакадатэ.

У інструкцыі Міністэрства замежных спраў ад 20 лютага 1858 г. першаму рускаму консулу і ўсім рускім у Японіі прапаноўвалася прытрымлівацца строгага неўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы краіны: “Мы жадаем толькі ўмацавання і пашырэння нашага гандлю з Японіяй. Усялякія другія намеры, усялякая думка пра ўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы не для нашай палітыкі. Стараецца пераканаць у гэтым японскі ўрад і сачыце, каб непрыязныя намовы не далі яму ілжывых меркаванняў пра нашыя намеры”⁷.

Першапачаткова штат консульства меркавалася ў камплектаваць толькі двума супрацоўнікамі — консулам і сакратаром⁸. Але функцыі консульства як адзінага дыпламатычнага прадстаўніцтва Расіі ў Японіі былі пашыраны. Для культурнай дзейнасці ў склад консульства з двух супрацоўнікаў быў уведзены марскі афіцэр, які павінен быў “паведамляць японцам карысныя звесткі па астрономіі, мараплаванню, суднабудаўніцтву і карabelльнай механіцы”⁹ і доктар. Доктару даручалася адкрыць шпіталь, вучыць пры ім японцаў медыцыне, вывучаць гігіену японцаў і асаблівасці хараектэрных для іх захворванняў¹⁰.

5 лістапада 1858 г., пасля пераезду праз сібірскую тайгу і далёкаўсходняя сопкі, члены консульства прыйшлі на кліперы “Джыгіт” у Хакадатэ¹¹. І. Гашкевіч дабіўся, каб для консульства адвялі зямельны ўчастак Рамісё-міцё (цяпер Манамаці)¹². Тут на вяршыні сопкі былі пабудаваны двухпавярховы дом консула, дамы сакратара, марскога афіцэра, доктара¹³. На другім баку бухты былі размешчаны лазня для маракоў, пякарня, склады¹⁴. Побач месціліся дамы консулаў другіх дзяржаў. Японцы прыхільна ставіліся да рускіх. Па сведчанню жонкі доктара М. Альбрэхта, “просты народ з прычыны істотных выгод, якія мае праз адносіны з іншаземцамі і добразычлівага з ім абыходжання, не адчувае да нас недарэчных прадузятасцей япона-рускага чыноўніцтва і, наадварот, заўсёды сустракае нас сардэчна, а ў паездках за горад у японскіх гатэлях нас заўжды прымае з радасцю”¹⁵.

Добрым адносінам да членаў консульства спрыяла аказанне медыцынскай дапамогі ў шпіталі пры консульстве.

Доктар М. Альбрэхт пісаў 31 ліпеня 1859 г.: “З красавіка гэтага года, калі з Эда я атрымаў дазвол займацца практикай, мяне часта наведваюць хворыя японцы. Мне ўдалося выклікаць іх давер двумя выпадкамі вылячэння вадзянай хваробы [вадзянкі. — В. Г.] у хворых, якія беспаспяхова лячыліся ў японскіх дактароў”¹⁶.

У 1859 г. быў адкрыты часовы лазарэт, а пазней пастаянны шпіタル недалёка ад консульства. Тут лячылі да сотні японцаў штогод. Дактары Альбрэхт, а потым Залескі вучылі японскіх калег, бясплатна наведвалі хворых дома. “Шпіタル утрымліваецца досьць ахайна”, — адзначыў камандуючы рускай эскадрай Ендагураў 8 верасня 1865 г.¹⁷

Пры консульстве ў 1861 г. была адкрыта другая ў краіне руская школа¹⁸, а яе педагог І. В. Махаў склаў рускую азбуку (“Расія по іроха”) на 20-ці старонках і выдаў яе з дапамогай рэзчыка па дрэве Дзюкіты і друкара Тайкіці¹⁹. Кнігу рассыпалі ў другія гарады краіны. Пазней, у 1865 г., у Пецярбург на вучобу па прапанове І. Гашкевіча²⁰ былі накіраваны шэсць маладых самураяў на чале з перакладчыкам Сіга Уратора. І. Гашкевіч дапамагаў ім у сталіцы (1867–1868).

У 1868 г. член консульства і адзін з яго японскіх вучняў сталі выкладаць у дзяржаўнай Хакадацкай школе рускую мову, а таксама матэматыку, геаграфію і гісторыю — усё на рускай мове. Таму школу перайменавалі ў Хакадацкую рускамоўную школу.

Практычна ўсе члены рускага консульства былі выкладчыкамі рускай мовы²¹. Нічога дзіўнага не было ў тым, што з усіх замежных моваў, якія ў той час давялося чуць французу В. дэ Мару, самай распаўсюджанай была руская, а вучні рускай школы былі распаўсюджвалінікамі еўрапейскай культуры ў горадзе²².

Хакадатэ знаходзіўся далёка ад сталіцы Японіі Эда (цяпер Токіо). Адзіным афіцыйным прадстаўніком Расіі ў краіне быў І. Гашкевіч. Яму прыходзілася ездзіць у рэзідэнцыю сёгуна (рэгента) для ўрэгулювання розных пытанняў.

Заходненеўрапейскія і паўночнаамерыканскія дыпламаты марна імкнуліся ўцягнуць І. Гашкевіча ў свае канфлікты з Японіяй, каб сутыкнуць з гэтай дзяржавай і Расію. Нягледзячы на іх “старанніцу”, Расія ў сутыкненнях Японіі з Англіяй, Галандыяй, Францыяй не ўдзельнічала дзякуючы ўменню і такту “белавалосага рускага консула”, як празвалі І. Гашкевіча па колеру валасоў японцы. Гісторык А. А. Пелікан пісаў: “У той час, як гэтыя краіны трывалі ў Эда сваіх пасланнікаў і генеральных консулаў, Расія абмежавалася пасылкай у Хакадатэ простага консула, які пастаянна жыў там толькі ў якасці назіральніка, не прымаючы ўдзелу ў замежнай палітыцы.

Увогуле, за ўвесь час зносін Расія выказвала Японії поўную добразычлівасць, а рускія, якія там знаходзіліся, не давалі падстаў для раззлава-насці²³.

Нягледзячы на інтрыгі прадстаўнікоў недружалюбных краін, І. Гашкевіч адхіляў усе спробы ўцягнуць рускі ўрад у сумесныя ваенныя дэманстрацыі супраць японцаў.

У пачатку красавіка 1865 г. І. Гашкевіч вярнуўся з Іакагамы і Эда ў Хакадатэ і выехаў з сям'ёй на радзіму. Высокую ацэнку яго дзеянасці ў Японіі даў міністр замежных спраў А. Л. Гарчакоў 5 кастрычніка 1865 г. у сваім лісце ў Марское міністэрства: “На працягу восьмігадовага [трэба: сямігадовага. — В. Г.] існавання рускага консульства ў Хакадатэ, яго адносіны з японскім урадам і туземнымі жыхарамі былі самымі здавальняючымі. У час пераговораў, якія неаднаразова адбываліся паміж консульствам, мясцовымі ўладамі і цэнтральным урадам (напрыклад, у суязі з абменам грошай, пра адвод зямлі для консульскіх пабудоў і да т. п.) прадстаўленні і патрабаванні консула пастаянна задавальняліся [...]. Дастатковая заўважыць, што Хакадатэ адзіны порт, у якім не здзейнілася ні аднаго з тых жудасных злачынстваў, якія адбываліся ў ёўрапейскіх факторыях іншых портаў [...]. Вядома таксама, што ў Хакадатэ ёўрапейцы могуць бяспечна ажыццяўляць даволі далёкія паездкі за горад, тады як ва ўсіх іншых портах яны амаль не выходзяць з дома без значнага японскага канвою”²⁴.

У Пецярбургу І. Гашкевіч правёў два гады, пасля чаго быў звольнены з пенсіяй у 1500 рублёў у год²⁵. Ён набыў маёнтак Малі (цяпер у Астравецкім раёне Гродзенскай вобласці), дзе працягваў займацца ўсходнім філалогіям. Пасля смерці выйшла яго кніга “Пра карані японскай мовы” (Вільня, 1899).

Памёр І. А. Гашкевіч 3 мая (па ст. ст.) 1875 г. Пахаванне адбылося на астравецкіх парафіяльных могілках²⁶. Яго імем былі названы апісаныя ім невядомыя віды насякомых (ён часта пасылаў свае калекцыі ў Заалагічны музей Акадэміі навук у Пецярбургу), затока Чосанман у Карэі (непадалёку ад руска-карэйскай мяжы). Цяжка пераацаніць яго ўклад у справу збліжэння народаў Японіі, Расіі і Беларусі.

¹ Гузанаў В. Адысей з Беларусі. Мн., 1993. С. 24.

² Выказваю падзяку за гэты пошук сп. З. Яцкевічу (Мінск).

³ Мінская духоўная семінарыя ў Слуцку існавала з 1785 да 1840 г., пакуль яе не перавялі ў Мінск. Гл. : Грицкевич А. П. Древний город на Случи. Мн., 1985. С. 131.

⁴ А. С. Пушкін у сваім дзённіку запісаў з гэтай нагоды: “Філарэт [мітрапаліт Маскоўскі і Каломенскі. — В. Г.] зрабіў данос на Паўскага, быццам бы той лютэранін, — Паўскі адхілены ад вялікага князя [Аляксандра Мікалаевіча, будучага Аляксандра II. — В. Г.]. Мітрапаліт [усеяе Русі. — В. Г.] і Сінод пацвердзілі меркаван-

не Філарэта. [...] Шкада разумнага вучонага і добрага святара!” Гл. : Дневник 1833–1835 гг. // Пушкин А. С. Полн. собр. соч. М., 1954. Т. 6. С. 40.

⁵ Труды членов Российской духовной миссии в Пекине. СПб., 1852. Т. 1. С. 361–382; СПб., 1853. Т. 2. С. 169–194; СПб., 1857. Т. 3. С. 119–125, 411–450.

⁶ Tilley H. A. Japan, The Amoor and the Pacific. L., 1861. Р. 119; Махов В. Е. Фрегат “Диана”: Путевые заметки. СПб., 1867. С. 63.

⁷ Цыт. па: Файнберг Э. Я. А. Гошкевич—первый русский консул в Японии (1858–1865 гг.) // Историко-филологические исследования. Сборн. статей к 75-летию академика Н. И. Конрада. М., 1907. С. 506.

⁸ Расійскі дзяржжаўны архіў Ваенна-Марскага Флоту (г. Санкт-Пецярбург), ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 27 (далей РДА ВМФ).

⁹ РДА ВМФ, ф. 410, 1858, воп. 2, спр. 1717, л. 54.

¹⁰ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 2, спр. 3590, л. 2; воп. 3, спр. 316, л. 38.

¹¹ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 42–47.

¹² Обзор заграничных плаваний судов русского военного флота с 1850 по 1868 г. СПб., 1871. Т. 1.

¹³ Назимов [П. Н.]. Известия из Японии // Морской сборник. 1859. Т. 41. № 57. С. 759–760; Lensen G. A. Report from Hokkaido: the remains of Russian culture in Northern Japan. Hakodate, 1954. Р. 80.

¹⁴ РДА ВМФ, ф. 283, воп. 3, спр. 316, л. 56 адв.

¹⁵ Альбрехт М. Хакодате // Морской сборник. 1860. Т. 45. № 1. Смесь. С. 84–85.

¹⁶ Ал[ь]брехт [М. П.]. Извлечение из письма врача морского ведомства при русском консульстве в Японии // Тамсама. С. 26–27.

¹⁷ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 189 адв.

¹⁸ Першая была адчынена ў 1860 г. у Нагасакі.

¹⁹ Махов И. [В]. Хакодате // Морской сборник. 1862. Т. 57. № 1. С. 85–86.

²⁰ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 263, 304.

²¹ Berton P., Ganger P., Swearingen R. Japanese training and research in the Russian field // School of International relations. University of Southern California. Far Eastern and Russian research series. Los-Angeles, 1956. № 1. Р. 8.

²² Mars V. de. La diplomatie russe dans l’extreme Orient // Revue des deux mondes. 1866. Vol. 61. P. 711–713. Gensen I. A. The Russian push toward Japan. Russo-Japanese relation. 1697–1875. Princeton, 1955. Р. 453–454.

²³ Пеликан А. А. Очерки Японии // Исторический вестник. 1891. Август. С. 364.

²⁴ РДА ВМФ, ф. 410, воп. 2, спр. 3156, л. 14 адв. – 15.

²⁵ Цэнтральны дзяржжаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу, ф. 1343, воп. 19, спр. 3755, л. 4.

²⁶ Дзяржжаўны гістарычны архіў Літвы, ф. 605, воп. 20, спр. 484, л. 6 адв. За прадастаўленне мне гэтай крыніцы выношу падзяку Л. Д. Клоку (Мінск).

■ Дзюн-іці Сато (Токіо) ■ ІОСІФ ГАШКЕВІЧ І ПЕРШЫЯ ЯПОНСКІЯ СТУДЕНТЫ ў ПЕЦЯРБУРГУ

Ужо даўно было ўстаноўлена, што Іосіф Антонавіч Гашкевіч у лютым 1865 г. (за два-тры месяцы да свайго ад’езду з Японіі) у час перамоў у Эда параіў прадстаўнікам японскага ўрада паслаць маладых людзей вучыцца ў рускую сталіцу за казённы кошт і выказаў гатоўнасць суправаджаць іх на сваім зваротным шляху ў Пециярбург.

У хуткім часе японскі бок згадзіўся з гэтай прапановай і тэрмінова падабраў шэсць чалавек з самурайскага саслоўя. У сярэдзіне жніўня ўсе шасцёра сабраліся ў Хакадатэ, адкуль і павінны былі адправіцца на рускім судне. Але І. А. Гашкевіч разам са сваім пасынкам Уладзімірам адправіўся з Хакадатэ ў Нікалаеўск-на-Амуры яшчэ ў пачатку мая, і японцам давялося плыць больш за паўгода на борце іншага судна без апекі былога консула. Яны сышлі з карабля ў французскім порце Шэрбур 25 сакавіка 1866 г., адтуль паехалі па сушы праз Парыж і Берлін і нарэшце прыехалі ў Пециярбург 1 красавіка.

Згодна з дарожнымі нататкамі японца Ямаучы Сакудзазмон, які займаў становішча старэйшага ў групе студэнтаў, на вакзале ў Пециярбургу іх сустрэў Уладзімір, прыёмны сын І. Гашкевіча, і прывёз да сябе на кватэру. Павячэраўшы разам з Іосіфам Антонавічам, яны адправіліся ў наняты пансіён. Так пачалося іх жыццё ў Пециярбургу.

Грунтуючыся на архіўных матэрыялах, можна сцвярджаць, што Гашкевіч у справах японскіх студэнтаў аказаў поўнае садзеянне хакадацкаму губернатару Коідэ Яматонакамі, адказнаму з японскага боку. У кнізе рускай япаністкі Г. Івановай “Рускія ў Японіі XIX – пачатку XX стагоддзяў” (1993), прыведзены пераклад лістоў губернатара Коідэ да Гашкевіча, якія перадаў яму Ямаучы ў Пециярбургу. У адным з лістоў гаворыцца: “Адсылаючы вучняў да Вас у Расію, лігасціва прашу Вас не пакінуць іх Вашым апекаваннем, гэтак жа як хадайніцтвам аб іх перад Вашым урадам; а таксама прашу Вас, калі яны будуць парушаць умовы навучальных устаноў, у якіх яны будуць знаходзіцца, ці выяўляць нестараннасць да навук, або дрэнна сябе паводзіць, прымаць супраць гэтага належныя меры. Канешне, кожна-му ў набыцці ведаў многа садзеянічаюць прыродныя таленты, але я вельмі хацеў бы, каб гэтыя вучні, вярнуўшыся ў Японію, пераўзыходзілі адукаванасцю і паводзінамі тых вучняў, якія ў гэты час навучаюцца ў іншых дзяржавах, і тым заслужылі багульную пахвалу сваіх суайчыннікаў”.

Дублікат гэтага ліста быў надрукаваны яшчэ ў 1942 г. японскім гісторыкам Х. Хара, і мы даведваемся, што пераклад ахопліваў менш чвэрці ўсяго тэксту. У гэтым жа лісце губернатар Коідэ падрабязна тлу-

мачыў Гашкевічу, што ён вырашыў адаслаць студэнтаў у Расію праз Еўропу з-за сезоннай немагчымасці паездкі па сібірскаму маршруту, і канкрэтна ўказваў фінансавыя крыніцы для іх знаходжання і вучобы ў расійскай сталіцы. У артыкуле Х. Хара таксама быў надрукаваны і японскі пераклад адказу Гашкевіча на гэты ліст, у якім Іосіф Антонавіч паведамляў аб прыездзе японцаў і сваім атрыманні пераводнага вэксала на суму ў 15 тысяч мексіканскіх долараў ад Ямаучы, а таксама абязцаў заступніцтва японцам пры адабрэнні задумы навучання рускім Міністэрствам замежных спраў.

Ямаучы Сакудзаземону, народжанаму ў 1836 г. у Эда, у той час было 30 гадоў. Ён быў сынам саветніка сярэдняга рангу сёгунскага ўрада. У 1855 г. ён пачаў свой чыноўніцкі стаж памочнікам сакратара архіўнага аддзела па востраву Эдза (цяперашні Хакайда). У 1858 г. Ямаучы назначылі выконваючым абязвязкі малодшага сакратара Хакадацкага губернатарства, і ён пачаў служыць у канторы порта Кусюнкатан (цяперашні Корсакаў на Сахаліне). Праз чатыры гады ён быў пераведзены ў пасёлак Сямані на паўднёвы бераг Хакайда, далёка на ўсход ад Хакадатэ. Але, відаць, напрыканцы 1864 г. ён пачаў працаўаць у аддзеле прыёму чужаземцаў губернатарства ў Хакадатэ. Там, мажліва, ён і мог пазнаёміцца з І. Гашкевічам і Уладзімірам перад іх ад'ездам з Хакадатэ.

Ёсьць падставы меркаваць, што губернатар Коідэ выбраў са сваіх паднападчаленых менавіта Ямаучы, каб даручыць яму нагляд за астатнімі прэтэндэнтамі навучання за мяжой, якіх падабралі ў Эда і якія, акрамя аднаго, з'яўляліся юнымі курсантамі дзяржаўнага вучылішча “Каісэісё”. Старэйшаму з іх (Агата Дзёдзіра) было 22 гады, а малодшаму (Кадзава Сэідзіра) — 13 гадоў. Астатнім адпаведна 19 (Іцікава Бункіці), 16 (Ацуки Хікагора) і 15 (Танака Дзіра) гадоў. Ніхто з іх да гэтага не вывучаў рускай мовы. Першапачатковая вырашылі, што студэнтаў будзе суправаджаць 22-гадовы Сіга Уратора, афіцыйны перакладчык губернатарства, але незадоўгага да адплыцця рускай эскадры ад берага Хакадатэ (15 верасня 1865 г.) гэтае ражэнне было адменена.

Невядома, як японцы зайліся вывучэннем рускай мовы ў Хакадатэ і на борце рускага карвета “Богатырь”, на якім яны плылі больш за паўгода ў Еўропу. Зусім мажліва, што перакладчык Сіга Уратора даваў ім уводны курс, і яны маглі карыстацца “Японска-рускім слоўнікам”, складзеным і надрукаваным І. Гашкевічам у 1857 г. Устаноўлена, што Сіга меў экземпляр гэтага слоўніка, падараваны яму Гашкевічам у Хакадатэ, і што ён у 1862 г. вёў аднагадовы курс рускай мовы для службоўцаў губернатарства.

Мы ведаем толькі, што на час прыезду Ямаучы ўдалося амаль цалкам авалодаць рускай мовай і ён мог граматна пісаць па-руску. У цяперашніх яго нашчадкаў захоўваецца фатаграфія групы японскіх студэнтаў, зробле-

ная ў Пецярбургу 29 красавіка (15 сакавіка па тагачаснаму японскаму стылю) 1866 г., амаль праз месяц пасля іх прыезду. Фатаграфія суправаджаецца даволі вялікім надпісам, уласнаручна зробленым Ямаучы. Надпіс прыводзіцца тут з нашымі выпраўленнямі нязначных памылак у арфаграфіі ды знаках прыпынку, а ў дужках адзначаюцца грубыя памылкі ў арыгінале, якія мы выправілі ў друкаваным тэксле. Нам вельмі дапамагло ў разборы тэкста прачытанне прафесара Яўгена Генрыхавіча Спальвіна (1872–1933), апублікованае ў японскім часопісе ў 1930 г. Вось так выглядае надпіс:

“Где недостает простых силь, тамъ прибегаютъ (пробегаютъ) къ искусству, когда не могутъ осуществить (осуществовать) чего въ ближайшее время, то не упускаютъ изъ виду въ будущей дали, вотъ въ чемъ заключается превосходство Запада, вотъ что должны стараться усвоить иностранцы.

Россія — и соседнее и дружественное намъ(наше) государство, можно ли не чувствовать ея влияния! Но Япония, хотя съ сотворенія міра и прошло более десяти тысяч летъ, въ первый разъ посылаетъ сюда своих учениковъ. При такихъ милостяхъ, имеющихъ весь горы, что можемъ мы сделать съ нашим теломъ легкимъ, какъ листъ, — остается только въ стыде о своей неспособности выразить это на бумаге.

1866 года, 2-го года “Кеиоо” правленія Японскаго Государя (Японскаго Государа Кеиоо 2-й годе правления), въ марте (въ 3-й луне) въ русской столице Петербурге японецъ Ямаучы съ почтениемъ сделалъ(сделать) эту надпись”.

Як вядома, нягледзячы на шчырае жаданне і намаганні абодвух бакоў, нікога з японцаў не прынялі ў вышэйшыя навучальныя ўстановы, і ім давялося працягваць заняткі рускай мовай з прыватнымі выкладчыкамі. Праз год, у красавіку 1867 г., спаслаўшыся на хваробу, Ямаучы першым пакінуў таварышаў і вярнуўся ў Японію. Астатнія да ліпеня 1868 г. таксама пакінулі Пецярбург па адзыўной грамаце ў сувязі з дзяржаўнымі пераваротамі у Японіі. Толькі Іцікава Бункіці змог застасцца ў Пецярбургу і, жывучы ў графа Яўфімія Васільевіча Пуцяціна, працягваў вучыцца мову, гісторыю, матэматыку пад кірауніцтвам пісьменніка Івана Аляксандравіча Ганчарова і іншых выкладчыкаў. Ён вярнуўся на радзіму ў верасні 1873 г. Мяркуеца, што яго веданне французскай мовы дапамагала яму ў стасунках са знатнымі кругамі Пецярбурга, а багацце і высокое званне яго бацькі (ён быў рэкторам дзяржаўнага вучылішча “Каісёісё” і знаёмы Я. Пуцяціна) давалі яму пэўную свабоду дзеянняў. Пасля вяртання ён некалькі гадоў працаваў спецыялістам у Міністэрстве замежных спраў, а потым стаў прафесарам Такійскай акадэміі замежных моваў, дзе вучыўся Футабатэі Сімэі і многія іншыя піянеры японскай русістыкі.

Владимир Орлов (Минск)

ПУТЕШЕСТВИЕ ДЛИНОЮ В ЖИЗНЬ

Если вы читали известную книгу путевых очерков Ивана Гончарова “Фрегат “Паллада”, то, возможно, вспомните, как автор не раз иронизировал над одним из своих спутников, Иосифом Гошкевичем, — “фотографом и завзятым собирателем лягушек, камней и насекомых”. Писатель называл этого чудака “малороссиянином”. Остается пожалеть, что их знакомство не стало более близким. Иначе Гошкевич не только просветил бы будущего классика относительно своего белорусского происхождения, но и смог бы в неторопливых беседах в каюткомпании поведать такие сюжеты, которые, без сомнения, вдохновили бы талантливое перо автора “Обыкновенной истории” не на одно новое произведение.

Иосиф Гошкевич появился на свет в 1814 г. в Минской губернии. Его отцом был местный священник небогатого прихода, что оставляло сыну практически единственную возможность получить образование — поступить в Минскую духовную семинарию. В качестве ее лучшего выпускника Иосиф добился направления в Санкт-Петербургскую духовную академию, где проявились его блестящие способности к иностранным языкам.

Одаренность такого рода могла навлечь на человека беду не только в нашем недавнем прошлом, но и полтора столетия назад. Гошкевича посетила идея литографического издания русского перевода Ветхого завета. Инициатива молодого богослова стала известна в Святейшем Синоде, где затея была квалифицирована как “преступное мероприятие”. Последовал доклад императору, после чего в академии был произведен обыск с изъятием обнаруженных экземпляров книги. Гошкевича спасло то, что непосредственным переводчиком библейских книг являлся не он, а русский востоковед Г. Павский, который и был судим Синодом. Его же сподвижника решили от греха подальше отправить за рубеж в Русскую православную миссию в Пекине.

Случилось это в 1839 г. Наш соотечественник еще не подозревал, что с Востоком будет связана вся его дальнейшая жизнь.

Сотрудники миссии, состав которой менялся всего раз в десять лет, вели себя по-разному. Одни исправно выполняли предписанные инструкциями обязанности, ни о чем более не заботясь. Кто-то тихо спивался и покуривал “травку”. Такое полусонное существование было не для деятельной натуры Гошкевича. Вместе с несколькими другими членами миссии он активно занялся исследованием природы и жизненного уклада далекой страны. Возвратившись в Петербург, он опубликует целый цикл “китайских” статей: о шелководстве и выращивании риса, о производстве туши, белил и румян, о культуре местного картофелеводства и о китайских сче-

тах... Научную ценность имели и его метеорологические и астрономические наблюдения.

В 1852 году царское правительство снаряжает для заключения договора с Японией экспедицию на фрегатах “Паллада” и “Диана”. Плавание возглавляет адмирал Е. Путятин. И. Гончаров прикомандирован к нему в качестве секретаря, И. Гошкевич — переводчика. В отличие от иронического отношения писателя, адмирал ценил нашего земляка очень высоко. “Не могу нахвалиться его способностями, многосторонней образованностью и строгой точностью исполнения всех поручаемых ему дел, — писал Е. Путятин впоследствии в своей рекомендации министру иностранных дел. Нельзя было избрать чиновника с большими достоинствами и притом столь скромного...”

Зимой 1855 г. переговоры с властями Страны восходящего солнца, в которых Гошкевич участвовал и как переводчик, и как знаток восточных традиций, завершились подписанием первого российско-японского договора. Это было значительным дипломатическим достижением: почти два с половиной предыдущих века Япония жила в условиях самоизоляции, когда любой причаливший к берегу чужеземный корабль предписывалось незамедлительно уничтожить вместе с экипажем. Японцы открыли свои порты для иностранцев лишь в 1853 г., и то под угрозой артиллерийской бомбардировки с кораблей американской эскадры.

Приключениям, выпавшим на долю Иосифа Гошкевича во время плавания с Путятиным и пребывания в Японии, позавидовал бы любой авантюрист и любитель острых ощущений. Наш соотечественник стал свидетелем катастрофического цунами, ужас которого сравнил в своих записках с трагедией последних дней Помпеи. Через два месяца в бурю погибла спутница адмиральского корабля — “Диана”. Вместе с ней на дно пошли знаменитый фотоаппарат Гошкевича и собранные им в путешествии коллекции. Кстати, без его переводческих усилий японцам вряд ли удалось бы спасти терпящих кораблекрушение российских моряков.

Общительный характер Гошкевича свел его в городе Хэда с местным жителем, священником Татибана Каосай. По тогдашним японским законам, вступивший в общение с иностранцем императорский подданный подлежал обязательной жестокой каре. Нашему земляку пришлось позабочиться о судьбе своего нового друга. Вместе с грузом его тайно переправили на борт немецкого брига “Грета”, на котором Гошкевич с группой русских моряков возвращался на родину. Спустя два года Татибана Каосай (в то время уже чиновник Азиатского департамента, а потом преподаватель столичного университета) поможет своему спасителю подготовить к публикации первый в России японско-русский словарь. Он выйдет в свет в 1857 г.

и будет отмечен медалью Петербургской Академии наук и престижной Демидовской премией.

Однако пока наш герой с товарищами еще плывет на “Грете”. Приключений и происшествий хватило бы на несколько плаваний. Как-то раз корабль даже наткнулся на спящего кита. Но куда более опасен был встреченный у берегов Сахалина английский пароход. Еще продолжалась Крымская война, и российским морякам попадаться на глаза англичанам было крайне нежелательно. Последние же, к сожалению, проявили во время обыска трюмов завидное старание. Несмотря на обоснованные протесты Гошкевича, который был гражданским лицом и никакого участия в военных действиях не принимал, его включили в группу пленных и отправили в Гонконг.

Сказать, что с пленным ученым и дипломатом плохо обращались, было бы преувеличением. Гонконгский губернатор приглашает его выступить на заседании отделения Лондонского Азиатского общества. Видимо, Гошкевич пользовался большой свободой, ибо оставил весьма подробное описание порядков и обычаяев города своей вынужденной остановки. “Что особенно бросается в глаза в Гонконге, так это совершенное почти отсутствие лошадей; их заменяют китайцами”, — с неподдельным сочувствием к местным жителям писал пленный путешественник. (Позднее его перевели в английский город Портсмут.)

После подписания между Англией и Россией мирного договора Гошкевич вернулся в Россию, где его, знатока японского, китайского и корейского языков, ждало назначение первым в истории консулом в Японии.

Русская миссия была открыта осенью 1858 г. в городе Хакодате. Вскоре принял первых больных созданный при консульстве госпиталь, где ежегодно лечилось около ста островитян. В 1861 г. была открыта русская школа, один из педагогов которой при содействии консула издал русскую азбуку для японцев. Сотрудники миссии стали преподавать русский язык также в Хакодатской правительенной школе. Хотя отношение японских властей к иностранцам продолжало оставаться, мягко говоря, недружелюбным, Иосифу Гошкевичу удалось добиться разрешения на поездки в глубь страны, в том числе и в столицу империи Эдо (Токио).

Семь лет выполнял “беловолосый консул” (так его называли местные жители) свои непростые, а порой и смертельно опасные обязанности. Один из биографов Гошкевича, белорусский историк Валентин Грицкевич в своей книге “От Немана к берегам Тихого океана” приводит характеристику деятельности первого российского консула, данную в свое время царским министром иностранных дел А. Горчаковым: “Сношения с японским правительством и туземными жителями были самые удовлетворительные...

Достаточно заметить, что Хакодате есть единственный порт, в котором не совершалось ни одного из тех ужасных злодеяний, которыми ознаменовалась жизнь в европейских факториях других портов”.

К сказанному выше можно добавить еще несколько деталей. Гошкевич подарил японским морякам маячный фонарь, барометр и другое уже давно использовавшееся в Европе оборудование. Под его руководством житель Хакодате портной Кидзу Кокити освоил фотодело и открыл там первое фотоателье, а также мастерскую по пошиву европейской одежды.

Вспоминая о проведенных в Японии годах, Иосиф Гошкевич напишет во многом пророческие слова: “Японский народ, недавно почти насильно втолкнутый в семью цивилизованного европейского мира, давно имел право на это место; не потому ли и проявляет он ту удивляющую всех энергию, то стремление к цивилизации...”

Отправившись на склоне лет на отдых, бывший консул приобрел имение Мали (в нынешнем Островецком районе на Гродненщине). Там он продолжал филологические изыскания и, в частности, работу над книгой “О корнях японского языка”, которая выйдет уже после смерти автора.

На старинном Евфросиньевском кладбище в Вильнюсе можно отыскать надгробную плиту на могиле его сына, тоже Иосифа. Именем Гошкевича названо несколько впервые описанных им видов дальневосточных насекомых и залив в Корее. В белорусском городке Островце установлен мемориальный бюст нашего знаменитого соотечественника. Памятник “беловолосому консну” существует и в Хакодате.

И последний штрих. Совсем недавно зарегистрирован Международный фонд имени Иосифа Гошкевича, главной целью которого является укрепление экономических и культурных связей Беларуси и Японии.

Святлана Куль-Сяльверстава (Гродна)

ПАПЛЕЧНІК ГАШКЕВІЧА

У 60-я гады мінулага стагоддзя Пецярбургская Акадэмія мастацтваў, збіраючы звесткі аб найбольш вядомых сваіх сябрах, зварнулася да акадэ́міка жывапісу Кандрата Ілы́ча Карсаліна з прапановай адказаць на некалькі пытанняў, якія датычыліся яго жыцця і творчасці. Мастак быў вельмі сціплым чалавекам, і яго адказы вызначаліся лаканізмам. Але гэтыя скучныя радкі хавалі за сабой незвычайны лёс. Здарылася так, што жыццё кідала Карсаліна з адной часціны свету ў другую, “майстэрнай” яму служылі два кантыненты, а яго творчая манера ўвабрала ў сябе цалкам непадобныя мастацкія традыцыі.

“Нарадзіўся я ў 1809 годзе 9 сакавіка ў горадзе Слуцку Мінскай губерні, бацькі мае былі мяшчане таго ж горада, праваслаўнага веравызнання, бацька — Ілья Сямёновіч і маці Таццяна Якімавна”¹ — пісаў Карсалін. Слуцк у той час быў невялікім мястэчкам, якое налічвала каля трох тысяч чалавек. Гэта быў горад рамеснікаў і дробных гандляроў, дзе не было брукаваных вуліц, затое былі шматлікія агароды і выпасы. “Выхаваннем я абмежаваўся хатнім, якое мог атрымаць пры недастатковасці сродкаў бацькоў маіх. Па мастацтву ж, пачаўшы з 12-гадовага ўзросту самавукам пісаць абразы, я з 14-ці гадоў займаўся работай для іканастасаў у розных нязначных па майстэрству жывапісцаў, але не вучнем, а ў якасці памочніка, і не мог узяць у іх нічога для далейшага развіцця майго ў мастацтве, а дапамагалі мне ў гэтым капіраванне з больш значных па мастацтву твораў ды асабісты густ, па партрэтнаму жывапісу я карыстаўся некаторымі парамадамі настаўнікаў малюнка пры Слуцкай гімназіі мастака Геса”².

Не маючы пачатковай адукцыі, а таксама сродкаў на далейшае навучанне, Карсалін не мог у той час марыць не толькі аб вучобе ў Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў, але нават пра Віленскую мастацкую школу — факультэт у Віленскім універсітэце, дзе тады можна было выхадць з Беларусі атрымаць вышэйшую адукцыю. Тамаш Гес, парадамі якога карыстаўся малады мастак, быў выхаванцам Віленскага універсітэта і, пэўна, многа апавядыаў Карсаліну пра вучобу ў Вільні. Гес быў вельмі добрым партрэцістам. Па ўспамінах сучаснікаў, ён адрозніваўся асаблівой здольнасцю дакладна перадаваць вобраз мадэлі па памяці, не робячы папярэдніх эскізаў, аднолькава добра працаваў алеем, вугалем, пяром і пастэлю. Тамаш Гес шмат чаму навучыў Карсаліна.

У 1830-я гады Карсалін пераехаў у Арол, дзе жыў за кошт свайго мастацтва, робячы іконы і партрэты мясцовых чыноўнікаў і мяшчан. У гэты час лёс усміхнуўся маладому мастаку. У 1837 г. у Арле, праездам на Украіну, спыніўся канферэнц-сакратар Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў Грыгоравіч. Ён, убачыўшы работы Карсаліна, даў яму рэкамендацыю для паступлення ў сталічную акадэмію. Праз год Карсалін быў ужо вольнаслухачом Акадэміі мастацтваў³.

Жыццё ў сталіцы было надзвычай дарагім. Зямляк Карсаліна, таксама вучань акадэміі, Вікенцій Смакоўскі некалі падлічыў, што на год студэнту акадэміі патрэбна прыкладна 2800 рублёў, каб не толькі прыстойна жыць, але і набыць фарбы, палатно і іншыя матэрыялы для работы⁴. Стыпендыя, якую атрымлівалі студэнты, складала ўсяго 200 рублёў на год. Таму Кандрат Карсалін вымушаны быў звярнуцца за дапамогай да ўладаў. Ужо на першым курсе акадэміі ён праявіў выдатныя здольнасці: выкладчыкі адзначалі, што малады мастак “вельмі добра малюе партрэты з натуры і пры гэтым выразна схоплівае падабенства”⁵. Аргументам, які б заахвоціў ула-

ды выдзеліць маладому мастаку грашовую дапамогу, павінен быў стаць партрэт Мікалая I, дакладней, мініяцюра, зробленая Карсаліным з партрэта Кругера і прапанаваная ім цару. Але, нягледзячы на станоўчыя водгукі выкладчыкаў акадэміі, мініяцюра не была куплена Мікалаем. Карсалін жа так і не атрымаў грошай.

Пра месяцы, праведзеныя мастаком у сценах Акадэміі мастацтваў, вядома мала. Як сведчаць дакументы, Кандрат Карсалін у гэты час пазнаёміўся з Шаўчэнкам, з якім яны разам дабіваліся ў мясцовай паліцыі дазволу на жыццё ў Пецярбургу⁶. Мастак-беларус у гэты час многа працаўаў, галоўным чынам, у жанры партрэта. У ліпені 1839 г. ён прадаставіў у Савет акадэміі дзве свае работы — “Аўтапартрэт” і “Партрэт мужчыны” — на атрыманне звання някласнага мастака. Конкурс быў пройдзены паспяхова. Званне някласнага мастака было самай ніжэйшай прыступкай на лесвіцы мастацкай іерархіі, але яно давала права мастаку з непрывілеяваных саслоўяў жыць у любым месцы Расійскай імперыі без пашпартта.

На далейшую вучобу ў Акадэміі мастацтваў у Карсаліна не было сродкаў. Трэба было шукаць работу. Савет Акадэміі мастацтваў прапанаваў маладому мастаку месца ў складзе Рускай духоўнай місіі ў Пекіне. Гэтае прызначэнне вырашала самую складаную для Карсаліна праблему — праблему грошай. На працягу дванаццаці гадоў мастак павінен быў знаходзіцца на поўным дзяржаўным забеспечэнні, атрымліваючы акрамя гэтага 500 рублёў заработка. Пасля заканчэння службы ён павінен быў атрымаць значную пенсію. Акрамя таго, з'явілася выдатная магчымасць паглядзець на далёкія краіны, спазнаць свет і новых людзей. Карсалін згадзіўся.

Руская духоўная місія ў Кітаі існавала з 1729 года, яе мэтай было распаўсюджванне хрысціянства пераважна сярод албазінцаў — патомкаў рускіх палонных з крэпасці Албазін на Амуры, паселеных некалі ў Пекіне. З 1807 па 1821 г. яе ўзначальваў Іакінф Бічурын — выдатны кітаезнаўца, гісторык і этнограф, працы якога паклалі пачатак глыбокаму і шматбаковаму вывучэнню гісторыі і культуры кітайскага народа і народаў Цэнтральнай Азіі. Пад яго кіраўніцтвам сябры місіі пачалі не толькі распаўсюджваць праваслаўё, але і заняліся сур’ёзнымі наўковымі даследаваннямі. Такая дзейнасць не спадабалася Сіноду. Бічурын быў адхілены ад кіраўніцтва місіяй і сасланы ў адзін з манастыроў Расіі. У 1826 г. ён быў пераведзены ў Аляксандраўскую лаўру і прыкамандзіраваны да Міністэрства замежных спраў у якасці перакладчыка і настаўніка кітайскай мовы. Бічурын быў нядрэнным спецыялістам у галіне кітайскага жывапісу, нават апублікаваў на гэту тэму артыкул у адным з часопісаў. Хутчэй за ўсё, менавіта Іакінф Бічурын і быў настаўнікам Кандрата Карсаліна, які на працягу некалькіх месяцаў вывучаў пры Азіяцкім дэпартаменце Міністэрства замежных спраў кітайскую мову.

Служба пры місіі патрабавала ад мастака асаблівых уменняў. У інструкцыі, якую даў Карсаліну прэзідэнт Акадэміі мастацтваў А. Аленін, была вызначана вялікая і разнастайная праграма. Галоўнае, што патрабавала ся, — рабіць дакладны замалёўкі. “Вы павінны замалёўваць натуру такой, якая яна ёсьць і якой яна вам сустрэнецца, а не так, як яна можа быць прыгожай і дасканалай”, — пісаў Аленін⁷. Акрамя таго, пасля прыезду ў Кітай мастак павінен быў авалодаць прыёмамі прыгатавання кітайскіх фарбаў і тушы, а таксама тэхнікай кітайскага жывапісу. У выкананні гэтага задання мастаку павінна была памагчы школа, пройдзеная ім у юнацтве ў мастака Геса: Карсалін таксама, як і яго настаўнік, добра валодаў рознымі матэрыяламі для жывапісу і малюнку. Улічваючы недаверлівія адносіны кітайцаў да рускіх, мастак павінен быў праявіць дыпламатычныя здольнасці, каб не ўзбудзіць падазрэнняў сваім заняткамі.

У Рускай місіі Карсалін пазнаёміўся з чалавекам, імя якога стала сёння сімвалам руска-японскай дружбы, — Іосіфам Гашкевічам, беларусам, што паехаў у Пекін як дыпламат і вучоны. Сёння невядома, ці былі ў той час блізкімі сябрамі гэтыя два беларусы, якія адкрывалі Расіі экзатычны Кітай. Усё гаворыць за тое, што Гашкевіч і Карсалін павінны былі пасябраваць. Абодва паходзілі з небагатых сем'яў і самі пракладвалі сабе шлях у жыццё. Яны былі беларусамі, што было, бадай, галоўным аргументам на карысць іх сяброўства. Гашкевіч таксама, як і Карсалін, захапляўся мастацтвам. Пазней ён надрукаваў некалькі артыкулаў аб тэхніцы кітайскага жывапісу. Акрамя таго, функцыі, якія абодва беларусы павінны былі выконваць у Пекіне, былі падобныя. Гашкевіч вёз у Кітай фатаграфічны апарат, каб рабіць здымкі найбольш цікавых архітэктурных пабудоў і краявідаў. На жаль, пакуль што не знайдзены пісьмовыя крыніцы, якія пралівалі б светло на адносіны Гашкевіча і Карсаліна ў час іх службы ў Кітаі.

Духоўная місія выехала ў Кітай у снежні 1839 г. Шлях яе праходзіў праз усю імперию да Кяхты. А адтуль па вядомаму “тарбатнаму шляху” — да Пекіна. У дарозе Карсалін рабіў замалёўкі ў дзённіку прыстава Любімава, які ехаў разам з місіяй, малюючы людзей розных нацыянальнасцей, а таксама прадметы быту, касцюмы, расліны і жывёл.

Якім убачыў Карсалін Кітай, адбыўшы доўгае падарожжа, можна ўбачыць, гартаючы дзённікі Восіпа Кавалеўскага, нашага земляка, навукоўца і падарожніка, які знаходзіўся у складзе місіі за некалькі год да Карсаліна. Ён так пісаў пра Пекін: “Побач з пышнымі, упрыгожанымі будынкамі стаяць халупы, логавішча бедных. За калясніцай багатага вяльможы, абкруженага шэрагам добра апранутых вершнікаў, цягнуща натоўпы бяздольных жабракоў, абарваных, з каўтуном у валасах, пакрытых болькамі і гразёю”⁸. Галечка, у якой жыў кітайскі народ, уражвала нават падарожнікаў, што прыехалі з прыгоннай Расіі.

У Пекіне Карсалін прабыў каля трох гадоў. Ён многа працаваў: пісаў партрэты кітайскіх вяльмож, прыватных асоб, рабіў накіды мясцовых краявідаў. У альбоме мастака з'явіўся ў гэты час эскіз адной з яго найбольш вядомых прац “Від на загарадны палац у ваколіцах Пекіна”, якая паказвала рэздэнцыю кітайскага багдыхана Ван Шэу Шаня.

У 1843 г. Карсалін вымушаны быў пакінуць місію. Цяжкая хвароба, хутчэй за ўсё, малярыя, якую вельмі цяжка пераносілі ў Кітai єўрапейцы, зрабіла немагчымым далейшае знаходжанне мастака ў Пекіне. Ён накіроўваецца ў Іркуцк.

Аб дзесяцігоддзі, праведзеным Карсаліным у Сібіры, вядома няшмат. У аўтабіографіі сярод галоўных сваіх прац мастак называе напісаную ім у Іркуцку карціну “з 25 асоб партрэтаў паноў правазнаўцаў, якія складалі рэвізійную камісію ў Сібіры ў 1844–1845 гг. пад кірауніцтвам сенатара I. M. Талстога”⁹. Мастак прарабіў тады вялікую работу, выканану ў акрамя групавога партрэта з 25 постацей у поўны рост 21 партрэт-мініяцюру гэтых чыноўнікаў. Магчыма, Карсалін, нягледзячы на існаваўшую у той час забарону, зрабіў некалькі партрэтаў-мініяцюр дзекабрыстаў ці іх родных, якія ў той час былі перавезены на пасяленне ў Іркуцк і яго наваколле. Дарэчы, з дзекабрыстамі ў свой час быў звязаны Іакінф Бічурын, аб якім ужо згадвалася вышэй. Магчыма, некоторыя з партрэтаў-мініяцюр, аўтарства якіх сёння не ўстаноўлена дзекабрыстазнаўцамі, належаць пэндзлю нашага земляка. Не выклікае сумненняў, што калі нават Карсалін і не маляваў дзекабрыстаў, ён павінен быў пазнаёміца з імі ў невялікім па колькасці насельніцтве Іркуцку.

У Пецярбург Карсалін вярнуўся ў пачатку 50-х гадоў ужо сталым майстрам, які меў за плячыма трох дзесяцігоддзі напружанай творчай працы. Беларускі мастак пачаў рыхтавацца да конкурсу на званне акадэміка партрэтнага жывапісу. У якасці мадэлі для конкурснай работы яму згадзіўся пазіраваць пратапрэсвітэр расійскага флоту Кутневіч. Дарэчы, у гэты час лёс зноў звёў разам землякоў і паплечнікаў па Рускай духоўнай місіі — Іосіф Гашкевіч рыхтаваўся ў гэты час да адпłyнця на фрэгаце “Палада” ў Японію. Карсалін пабываў у Азіяцкім дэпартаменце, дзе працаваў тады Гашкевіч; маглі яны сустрэцца і ў Адміралцействе, куды наведваўся мастер. Да таго ж будынку Акадэміі мастацтваў і Міністэрства замежных спраў стаяць насупраць адзін аднаго.

У 1854 г. за партрэт Кутневіча Карсалін атрымаў доўгачаканае званне акадэміка. Але яно не магло забясьпечыць матэрыяльна. Беларускі мастак, нягледзячы на дрэнны стан здароўя, вымушаны быў многа працаваць. У 1854–1867 гг. ён выконвае шматлікія заказы, перш за ўсё па напісанню ікон. Геаграфія такіх заказаў уражвае. У 1859 ці 1860 г. Карсалін напісаў два абрэзы для толькі што пабудаванай царквы пры рускім консульстве на востраве Хакадатэ ў Японіі, дзе консулам быў Гашкевіч. Гэта былі іконы

“Дзяцінства Хрыста” і “Узнясенне Гасподне”. У 1861–1862 гг. для ўпрыгожання Кафедральнага сабора ў Варшаве Карсалін напісаў “Грыгорыя Двяяслова”. Акрамя таго, у розныя гады ён напісаў абразы для крапасной царквы ў Дынабургу (сёння — Даўгаўпілс, Латвія), некалькі ікон для пра-васлаўнай царквы ў малдаўскім мястечку Ліпканы, іконы для цэркваў у Пецярбургу. Над адным з заказаў — іканастасам для Ялецкага палка, у які ўваходзіла 11 ікон — мастак працаў туры гады, выкананы не толькі жывапісныя работы, але зрабіўшы ўсю пазалоту іканастаса¹⁰.

Сярод работ Карсаліна шмат карцін на біблейскія сюжэты і ікон. Але ён быў, перш за ўсё, таленавітym партрэтystам. Нам невядомы ўсе партрэты, зробленыя мастаком. У спісе сваіх работ ён называе толькі некаторыя, а астатнія значацца пад агульнай назвай “партрэты прыватных асоб”. З беларускіх мастацтвазнаўцаў пакуль што ацэнку творчасці К. Карсаліна даў толькі М. Кацар, які адзначыў, што партрэты яго пэндзля ўражваюць глыбінёй характарыстыкі тыпаў, завершанасцю кампазіцыі, жыщёвай праўдай. Карсалін творча перапрацоўваў і паспяхова выкарыстоўваў розныя мастацкія традыцыі. У яго творчасці можна ўбачыць своеасаблівы сінтэз беларускага мастацтва XVII–XVIII стст., рускай акадэмічнай школы і лаканічнага тонкага кітайскага жывапісу.

Бесперапынная напружаная праца і цяжкія матэрыяльныя ўмовы па-горшылі стан здароўя мастака. “... Здароўе маё ўсё больш і больш слабее, — пісаў Карсалін у 1867 г., — асабліва зрок, так што жывапісная праца для мяне становіцца немагчымай”¹¹. Цяжка было пракарміцца і за кошт урокаў, якія на працягу некалькіх гадоў даваў мастак прыватным асобам і вучням вучылішча пры інструментальным заводзе на Аптэкарскім востраве. Не адбыўшы да канца тэрмін працы ў Рускай місіі, мастак страціў права на дзяржаўную пенсію. Не маючи сям'і, даўно згубіўшы сувязь з крэўнымі на радзіме, Карсалін не мог разлічваць на чыно-небудзь падтрымку. Ён пачаў хадайнічаць аб пенсіі за 30-гадовую працу і ўрэшце атрымаў 200 рублёў у год — суму, якая выплачвалася стыпендыяту акадэміі, што вучыўся за дзяржаўны кошт.

Памёр Кандрат Карсалін у 1872 г. у Пецярбургу.

Сціплы пры жыцці, Кандрат Карсалін і пасля смерці застаецца незаўважаным у свеце прыгожага. Імя гэтага мастака, які адкрыў японцам рускі іканапіс, першага з беларускіх жывапісцаў у Кітаі, акадэміка мастацтва не значыцца ні ў адной беларускай энцыклапедыі. Некалі ў адным са сваіх лістоў Кандрат Карсалін напісаў: “Я пакінуў сваю Бацькаўшчыну, пэўна, назаўсёды...”¹² Ці не спраўдзілася гэта на самой справе?

¹ РДГА, ф. 789, вол. 14, 1854–1872, спр. 72-К, л. 21.

² Тамсама.

- ³ Тамсама, воп. 1, ч. 2, 1838, спр. 2332, л. 1.
- ⁴ Тамсама, 1825, спр. 436, л. 1–2.
- ⁵ Тамсама, 1838, спр. 2332, л. 1.
- ⁶ Тамсама, 1839, спр. 2475, л. 3.
- ⁷ Тамсама, воп. 20 [Аленін], 1838, спр. 35, л. 15.
- ⁸ Цыт. па: Грицкевич В. П. От Немана к берегам Тихого океана. Мн., 1986. С. 158.
- ⁹ РДГА, ф. 789, воп. 14., 1854–1872, спр. 72-К, л. 22.
- ¹⁰ Тамсама, ф. 789, воп. 2, 1853, спр. 60, л. 36–39. ; 1856, спр. 26, л. 57.
- ¹¹ Кацер М. С. Изобразительное искусство Белоруссии дооктябрьского периода. Мн., 1969. С. 144–145.
- ¹² РДГА, ф. 789, воп. 14, 1854–1872, спр. 72-К, л. 7.